

Ταμπακοθήκες

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Τα αντικείμενα καθημερινής χρήσεως, που πλαισιώνουν την ζωή των ανθρώπων και συντελούν στην διαμόρφωση της καλαισθησίας και του γούστου, αλλά και στην ικανοποίηση επιθυμιών ή αναγκών, προσελκύουν όλο και περισσότερο την προσοχή των συλλεκτών αλλά και των ερευνητών. Στην κατηγορία των αντικειμένων αυτών ανήκουν οι ταμπάκοι ή ταμπακέρες, που κατασκευάζονταν για να κλείσουν εντός τους τις καπνιστικές συνήθειες των προηγούμενων αιώνων.

Ταμπάκοι ή ταμπακέρες, νταμπακέλες, ταμπακοθήκες ή ταμβακοθήκες, είναι μερικές από τις ονομασίες που είχαν τα μικρά κουτιά «πάθους», μέσα στα οποία άνδρες και γυναίκες φύλασσαν στο παρελθόν τον καπνό τους. Κουτιά πάθους χρηστικού, αλλά και πάθους συλλεκτικού. Αντικείμενα ατομικής καπνιστικής τελετουργίας, που οι επιταγές της μόδας στην Δυτική Ευρώπη, ήδη από τον 16ο αιώνα, επιβάλλουν ως το απαραίτητο εξάρτημα της γυναικείας και ανδρικής κομψότητας. Μόδα που η ελληνική κοινωνία δεν παραλείπει να ακολουθήσει, καθώς η χρήση του καπνού αρχίζει να αυξάνεται θεαματικά, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά και σε όλες τις χώρες της οθωμανικής επικράτειας, στην οποία ανήκει και η Ελλάδα. Μόδα, που τον 18ο αιώνα η άνοδος της αστικής τάξης στην Ελλάδα καθιερώνει, επιβάλλοντας την ταμπακέρα ως το απαραίτητο εξάρτημα του κοσμοπολίτη Έλληνα ή ως το σήμα κατατεθέν κάθε επιτυχημένου έμπορα αστού.

Συνυφασμένα λοιπόν με την ιστορία του καπνού, τα μικρά αυτά κουτιά αποτέλεσαν, σε όλη την πορεία της χρήσης τους, αντικείμενο λατρείας από τους μανιώδεις του καπνού. Η λατρεία για τα μικρά αυτά πολυτελή κουτιά δεν προερχόταν μόνο από την χαρά που πρόσφερε το περιεχόμενό τους, αλλά και από την αισθητική ικανοποίηση που οι κάτοχοί τους δέχονταν μέσα από ένα τέτοιο έργο τέχνης. Γιατί, αυτό αποτελούσαν στην πραγματικότητα τα μικρά αυτά κουτιά καπνού. Μικρά έργα τέχνης: ζωγραφικά, με σαβάτι, καλεμιστά, έκτυπα ή χυτά, τα μικρά κουτιά καπνού, υπήρξαν τα ποιήματα λεπτεπίλεπτων καλλιτεχνικών αγγιγμάτων από χρυσό, ασήμι, σμάλτο, σιντέφι, ορείχαλκο, ξύλο κ.λπ. Ο περίτεχνος -συχνά πολυτελής- διάκοσμός τους κατατάσσει τις ταμπακοθήκες στα αριστουργήματα της μικροτεχνικής καλλιτεχνικής παραγωγής, στον κλάδο της αργυροχρυσοχοΐας.

Σύμβολα ερωτισμού, γοητείας, μυστηριώδους έλξης αλλά και συντροφικότητας, τα μικρά αυτά κουτιά καπνού, αποτέλεσαν το πανόραμα ενός πολυτελούς μικρόκοσμου, που δήλωνε την ευμάρεια, το κοινωνικό κύρος και την καταξίωση των κατόχων τους.

Καθώς τα αντικείμενα αυτά γίνονται αναπόσπαστο μέρος του *savoir-vivre* (του εύ ζήν) αλλά και του *savoir-vetir* (του εύ ενδύεσθαι) μιάς εποχής, οι ταμπακοθήκες γίνονται το αντικείμενο μανιώδους συλλογής από την εποχή κιόλας της χρήσης τους, αφού κάθε αξιολύβαστος καπνιστής όφειλε να έχει στην προσωπική του συλλογή ένα μεγάλο αριθμό κουτιών. Τεκμήρια εξαιρετικής σημασίας τα αντικείμενα τέχνης αυτά φωτίζουν την καθημερινότητα των ανθρώπων, διατηρώντας ταυτόχρονα ανεξίτηλα από τον χρόνο, το άρωμα και την νοσταλγία στιγμών του παρελθόντος που αφήνει η παρουσία τους.

Η ιστορία των αντικειμένων

Οι ταμπακοθήκες ή ταμπακέρες εντάσσονται μορφολογικά στην γενικότερη κατηγορία των κουτιών που κατασκευάζονταν για να φυλάξουν ή να εγκιβωτίσουν κάποιο είδος ή κάποια ουσία με λατρευτικό προορισμό. Η ιδέα του εγκιβωτισμού αντικειμένων ή ουσιών που σχετίζονται με την θρησκευτική λατρεία παρατηρείται ήδη από τον 9ο αιώνα. Μικρά κουτιά κατασκευασμένα από ξύλο, ελεφαντόδοντο, χρυσό ή ασήμι, χρησιμοποιούνται ήδη από τον 14ο αιώνα, από άνδρες και γυναίκες, για να μεταφέρουν πάνω τους μικρά ζαχαρωτά ή αποξηραμένα φρούτα.

Ασημένιο επίχρυσο, έκτυπο κουτί-ταμπακοθήκη (18ος αιώνας)

Κουτιά-ταμπακοθήκες αρχίζουν να χρησιμοποιούνται στην Ευρώπη για πρώτη φορά από τα μέσα του 16ου αιώνα, όταν η χρήση του καπνού αρχίζει να αυξάνεται

θεαματικά. Σε ποικίλα σχέδια και μεγέθη, οι ταμπάκοι ή ταμπακέρες, όπως ονομάζονται, γίνονται το απαραίτητο εξάρτημα των θεριακλήδων του καπνού, των δανδήδων ή των κομψευομένων κυρίων για την τοποθέτηση του καπνού τους. Οι ταμπάκοι, όμοια κουτιά με τις ταμπακέρες, διαφέρουν από τις τελευταίες κυρίως ως προς το καπάκι, το οποίο στα πρώτα μένει ελεύθερο χωρίς να στερεώνεται με κάποιο τρόπο πάνω στην βάση-κουτί. Μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα, ψιλοκομμένα φύλλα καπνού χρησιμοποιούνται για να γεμίσουν το κουτί του καπνιστή. Τον 18ο αιώνα η καπνιστική απόλαυση περνάει από το στόμα στην μύτη. Ο καπνός μετατρέπεται σε λεπτή σκόνη, η οποία εισπνέεται από την μύτη. Η τέχνη του σνιφαρίσματος (από την Αγγλική λ. sniff = εισπνέω από την μύτη) αποτέλεσε για αρκετό διάστημα το *savoir-vivre* κάθε κοσμικού στην Ευρώπη.

Κουτιά-ταμπακοθήκες κατασκευάζονται σε πολλές χώρες στην Ευρώπη, όπως Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία, ʒωσία, Αυστρία, Σουηδία, Νορβηγία, Δανία, Σερβία, Ιταλία, Ελλάδα, Τουρκία και αλλού. Τα δείγματα, ωστόσο, που παράγονται στην Γαλλία του 18ου αιώνα ξεπερνούν την παραγωγή των άλλων χωρών και επηρεάζουν με την παρουσία τους την μορφή και την εξέλιξη των αντικειμένων του είδους σ' όλη την Ευρώπη. Οι πρώτες ταμπακοθήκες που κατασκευάζονται έχουν σχήμα αχλαδιού με μικρό άνοιγμα στο πάνω μέρος, που να επιτρέπει την εξαγωγή μικρής ποσότητας σκόνης καπνού για εισπνοή από την μύτη. Τα πιο συνηθισμένα σχήματα ήταν το ορθογώνιο, το οβάλ ή το στρογγυλό. Ένα άλλο σχήμα, που επικρατεί στην Γαλλία την εποχή του Λουδοβίκου του ΙΔ', είναι εκείνο της ταμπακέρας-εγκολπίου εξαιτίας της απαγόρευσης του καπνού που επιβάλλει -λόγω της αντιπάθειάς του προς τον καπνό- ο βασιλιάς αυτός. Συχνά πάνω στην ταμπακέρα-εγκόλπιο αναπτυσσόταν ζωγραφικός διάκοσμος με το πορτραίτο το κατόχου του ή άλλες σμάλτινες ή δαμασκηνές διακοσμήσεις. Οι ταμπακέρες του τύπου αυτού ήταν επηρεασμένες πολύ από τα εκκλησιαστικά εγκόλπια-φυλακτά, τα οποία χρησιμοποιούνταν από πολύ νωρίτερα τόσο από ιερωμένους όσο και τον λαό, και μέσα στα οποία υπήρχαν εγκιβωτισμένα διάφορα υλικά σχετικά με την χριστιανική λατρεία (άρτος, τίμιο ξύλο, άνθη επιταφίου, λείψανα αγίων κ.ά.). Οι ταμπακέρες-εγκόλπιο γίνονται για τους μνημένους του καπνού το στοιχείο αναγνώρισης και παρουσίας τους στον κοινωνικό χώρο.

Οι ταμπακοθήκες στην Ελλάδα

Οι υπάρχουσες μαρτυρίες για την πρώτη παρουσία των αντικειμένων του είδους στην Ελλάδα παραμένουν ανεπαρκείς. Οι ταμπάκοι ή ταμπακέρες παρουσιάζονται πιθανότατα για πρώτη φορά μετά την παύση των διωγμών κατά του καπνίσματος σε όλη την επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας -στην οποία την περίοδο αυτή υπάγεται η Ελλάδα- γύρω στα 1690. Είναι η εποχή που ο καπνός αρχίζει να

κατακτά το ευρύτερο κοινό και τα σύνεργα της καπνιστικής τέχνης γίνονται απαραίτητα εξαρτήματα των καπνιστών. Αρχικά για την μεταφορά του καπνού χρησιμοποιείται η καπνοσακούλα. Αργότερα θα χρησιμοποιηθεί για τον ίδιο σκοπό ο ταμπάκος, μικρό βαθουλωτό κουτί με κινητό καπάκι, αν και η καπνοσακούλα θα διατηρήσει την κυριαρχία της στα χέρια των καπνιστών. Ο ταμπάκος θα αντικατασταθεί αργότερα από την ταμπακέρα, κουτί παρόμοιο με το πρώτο, λιγότερο βαθύ και με το καπάκι να συγκρατείται με μηχανισμό στην βάση του κουτιού, πράγμα που έδινε ελευθερία στις κινήσεις των χεριών. Η απήχηση που είχε η χρήση των κουτιών καπνού στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Γαλλία του 18ου αιώνα –κυριότερου κέντρου παραγωγής τους– επηρέασε την κατασκευή τους και στην Ελλάδα.

Χρυσή ταμπακοθήκη με ζωγραφιστό σμάλτο και πορσελάνη (18ος αιώνας)

Η παρουσία της ταμπακέρας στην Ελλάδα διατηρείται σ' όλη την διάρκεια της προεπαναστατικής και μετεπαναστατικής περιόδου μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην περίπτωση μάλιστα των κλεφταρματωλών, η ταμπακέρα αποτελεί τακίμι (σύνολο) με τον υπόλοιπο οπλισμό, ενώ συχνά ο διάκοσμός της έχει θεματολογία όμοια με εκείνη που αναπτύσσεται πάνω στις παλάσκες και τα μεδουλάρια. Σύνεργα απαραίτητα της καπνιστικής τέχνης, οι ταμπάκοι ή ταμπακέρες, γίνονται τα αναμφίβολα τεκμήρια κοινωνικού προσδιορισμού και επίδειξης πλούτου. Από το τέλος του 17ου αιώνα, οι ταμπακέρες περιλαμβάνονται σε συμβόλαια προικοδοσίας ή πράξεις απόδοσης κληρονομιών. Η παρουσία των

αντικειμένων του είδους στο εθιμικό τελετουργικό του αρραβώνα –ως δώρου– αποδίδει στην χρήση της ταμπάκερας συμβολικό περιεχόμενο, ταυτίζοντας την χρήση του καπνού με την ανδρική ωριμότητα, προαπαιτούμενο για την αναζήτηση νύφης. Σύμφωνα με το έθιμο, διαπιστώνεται ακόμη η χρήση των κουτιών αυτών ως κουτιών αρραβώνα. Μέσα σ' ένα τέτοιο κουτί ο γαμπρός τοποθετούσε το δακτυλίδι γάμου, και ορίζοντας την ημερομηνία του γάμου έστελνε το κουτί στο σπίτι της νύφης. Ο διάκοσμος πάνω στα κουτιά αυτά διαμορφωνόταν ανάλογα με θέματα που εξέφραζαν την αγάπη και την συζυγική πίστη, όπως καρδιές, στέφανα, περιστέρια.

Εργαστήρια κατασκευής-διακοσμητικά θέματα

Οι ταμπάκερες ανήκουν στις ειδικές παραγγελίες των αντικειμένων καθημερινής χρήσεως που εξυπηρετούσαν κυρίως προσωπικές ανάγκες. Η κατασκευή τους γινόταν συνήθως από οργανωμένα εργαστήρια ύστερα από ειδική παραγγελία. Στα εργαστήρια αυτά κατασκευάζονταν κυρίως οι ταμπάκερες από πολύτιμο υλικό, όπως χρυσό, ασήμι, σμάλτο. Τέτοια εργαστήρια λειτουργούσαν σε όλα τα μεγάλα κέντρα της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας. Αντίθετα, οι ταμπάκερες που ήταν φτιαγμένες από περισσότερο ευτελή υλικά, όπως ήταν το φαρμακερό ασήμι ή πικρασήμι (ασήμι χαμηλού βαθμού), χαλκό ή χρυσούχο ορείχαλκο, κατασκευάζονταν όπως και τα άλλα μικροαντικείμενα του ανδρικού οπλισμού, από τα ντουφεξίδικα ή τζεμπετζίδικα, τα εργαστήρια δηλαδή κατασκευής και διακόσμησης όπλων. Τέτοια εργαστήρια λειτουργούσαν σε πολλά μέρη της Ελλάδας, όπως στα Γιάννενα, τους Καλαρρύτες, το Μέτσοβο, την Αρτα, τα Γρεβενά, την Πρέβεζα, τον Τύρναβο, τα Τρίκαλα, την Λαμία, την Λάρισα, την Καρδίτσα, την Νάουσα, την Νέβεσκα (Νυμφαίο), το Μοναστήρι, την Στεμνίτσα, το Μεσολόγγι, τα Επτάνησα. Αντικείμενα του είδους κατασκευάζονταν επίσης σε εργαστήρια του Αίνου, το Παζαρτζίκι του Έβρου και της Αδριανούπολης. Η διακίνηση των κουτιών καπνού γινόταν παράλληλα με την διακίνηση και το εμπόριο του καπνού, που διεξάγονταν από την Αδριανούπολη μέχρι την Σμύρνη και τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Η ανάπτυξη, ωστόσο, του χερσαίου εμπορίου με χώρες των Βαλκανίων και της Ευρώπης επηρεάζει την κινητικότητα των αντικειμένων του είδους: προϊόντα πηγαίνουν και έρχονται από το ένα μέρος στο άλλο, ταμπάκοι ή ταμπάκερες αποστέλλονται ή φθάνουν έπειτα από αγορά ή ειδική παραγγελία. Αυτό προκαλεί πρόβλημα ως προς την ταυτοποίηση των αντικειμένων αυτών σχετικά με τα εργαστήρια, τους τεχνίτες ή τον τόπο προέλευσής τους. Η άνοδος της ελληνικής αστικής τάξης και των Ελλήνων εμπόρων από τα μέσα του 18ου αιώνα, που προμηθεύονται από τα κέντρα εμπορίου του εξωτερικού τα κουτιά καπνού που χρησιμοποιούν, καθώς και η παρουσία στην Ευρώπη εργαστηρίων που κατασκευάζουν ταμπάκερες με προορισμό τις αγορές της

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιτείνουν το πρόβλημα, το οποίο η έρευνα προσπαθεί να λύσει μέσα από διακοσμητικά ή τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά ή κάποια χρονολογικά στοιχεία, που αποτυπώνονται σε αντικείμενα του είδους.

Χρυσή γαλλική ταμπακοθήκη σε τεχνική *champlevé* (χυτό σμάλτο)

Συνοδευτικά απαραίτητα της καπνιστικής τέχνης, οι ταμπακέρες γίνονται τα αναμφισβήτητα τεκμήρια κοινωνικού προσδιορισμού και επίδειξης πλούτου. Η πολυτελής εμφάνισή τους γινόταν αντικείμενο προσωπικής μέριμνας κατά την παραγγελία ή την αγορά. Η μελέτη των διακοσμητικών θεμάτων που αποτυπώνονται στα αντικείμενα αυτά καταγράφει τις σχέσεις μίας αργυροχοϊκής παραγωγής, που η έκτασή της δεν περιορίζεται στα στενά γεωγραφικά όρια της χώρας, αλλά ακολουθεί τις εξελικτικές διαδικασίες που δημιουργεί η ανάπτυξη του γενικού εμπορίου και του εμπορίου του καπνού. Τα διακοσμητικά θέματα που αποτυπώνονται πάνω στις ταμπακέρες δεν έχουν, ως εκ τούτου, την συνοχή μίας ενιαίας παραγωγής, αλλά διατυπώνουν ένα αισθητικό συμπίλημα εγχώριων, ευρωπαϊκών και ισλαμικών διακοσμήσεων. Η θεματολογία του διάκοσμου υποδηλώνει κατά κάποιον τρόπο και την καπνιστική ή μή χρήση των κουτιών αυτών. Για παράδειγμα, θέματα όπως περιστέρια που ερωτοτροπούν ή στεφανωμένες καρδιές με διαπλεκόμενες ταινίες που τις κρατούν με το ράμφος τους περιστέρια, υποδηλώνουν την χρήση τους ως κουτιών αρραβώνων, ενώ θέματα με θρησκευτικές παραστάσεις υποδεικνύουν την εκκλησιαστική ή θρησκευτική χρήση των κουτιών (αρτοφόρια κ.ά.). Ανθινα μπαρόκ και ροκοκό διακοσμητικά θέματα παραπέμπουν σε αντίστοιχα μοτίβα γαλλικών κουτιών

καπνού. Θέματα που χαρακτηρίζονται από την έλλειψη προοπτικής ή ιεράρχησης των επιπέδων, είναι επηρεασμένα από την ισλαμική διακοσμητική, ενώ θέματα μυθολογικά (θεά Αθηνά, η Αθηνά-Νίκη, η συνομιλία του θεού Αρη με την Αθηνά κ.ά.) επηρεασμένα από το κίνημα του νεοκλασικισμού που αναπτύσσεται στην Ευρώπη από τον 18ο αιώνα, επηρεάζουν την διακοσμητική των κουτιών καπνού, ενισχύοντας με τους συμβολισμούς το αίσθημα των αγωνιζόμενων για την απελευθέρωση Ελλήνων. Η θεματολογία ανεξάντλητη πάνω στα κουτιά καπνού, ακολουθεί την πορεία των εμπορικών και καλλιτεχνικών διαδρομών που επηρέασαν την ελληνική λαϊκή τέχνη και παράδοση.

*Η έκδοση «Ταμπακοθήκες: κουτιά καπνού και αρραβώνα» αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη έρευνα πάνω σ' ένα θέμα βιβλιογραφικά άγνωστο στην Ελλάδα. Η έκδοση έγινε το 2004 από τις εκδόσεις ΟΛΚΟΣ. Έρευνα-κείμενα: Γιαννούλα Καπλάνη, μουσειολόγος/κοινωνική ανθρωπολόγος.